

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΜΕΣΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΚΥΠΡΟΥ

Ημερίδα

Μανόλης Αναγνωστάκης

(1925 - 2005)

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ

Λευκωσία, Σάββατο, 28 Νοεμβρίου 2015

Πολιτιστικό Κέντρο Ευρωπαϊκού Πανεπιστημίου Κύπρου

ΟΡΓΑΝΩΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΗΜΕΡΙΔΑΣ

Σπύρος Αντωνέλλος, Συντονιστής Ε.Μ.Ε. Φιλολογικών Μαθημάτων –
Θεατρολογίας

Ελένη Κτίστη, Ε.Μ.Ε. Φιλολογικών Μαθημάτων

Λεωνίδα Γαλάζη, Ε.Μ.Ε. Φιλολογικών Μαθημάτων

ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ

Σωτηρία Παπαμαργαρίτη - Αλέξανδρος Μπαζούκης

Μαρία Παπαλεοντίου - Κάκια Παπακυριακού

Φιλόλογοι

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΥΛΗΣ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΟΣ

Σπύρος Αντωνέλλος, Συντονιστής Ε.Μ.Ε. Φιλολογικών Μαθημάτων -
Θεατρολογίας

Ποιητική

- Προδίδετε πάλι την Ποίηση, θα μου πεις,
Την ιερότερη εκδήλωση του Ανθρώπου
Τη χρησιμοποιείτε πάλι ως μέσον, υποζύγιον
Των σκοτεινών επιδιώξεών σας
Εν πλήρει γνώσει της ζημιάς που προκαλείτε
Με το παράδειγμά σας στους νεωτέρους.
- Το τι δεν πρόδωσες ε σ ύ να μου πεις
Εσύ κι οι όμοιοί σου, χρόνια και χρόνια,
Ένα προς ένα τα υπάρχοντά σας ξεπουλώντας
Στις διεθνείς αγορές και τα λαϊκά παζάρια
Και μείνατε χωρίς μάτια για να βλέπετε, χωρίς αφτιά
Ν' ακούτε, με σφραγισμένα στόματα και δε μιλάτε.
Για ποια ανθρώπινα ιερά μάς εγκαλείτε;
Ξέρω: κηρύγματα και ρητορείες πάλι, θα πεις.
Ε ναι λοιπόν! Κηρύγματα και ρητορείες.
Σαν π ρ ό κ ε ς πρέπει να καρφώνονται οι λέξεις
Να μην τις παίρνει ο άνεμος.

Μανόλης Αναγνωστάκης

ΣΑΒΒΑΤΟ, 28 Νοεμβρίου 2015

Πολιτιστικό Κέντρο Ευρωπαϊκού Πανεπιστημίου Κύπρου

- 08:30 - 09:00 Εγγραφές Συνέδρων
09:00 - 09:20 ΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΙ
09:20 - 09:30 2015: Έτος Μανόλη Αναγνωστάκη -
Αφιέρωμα: «90 χρόνια από τη γέννηση και
10 χρόνια από τον θάνατό του»

ΕΙΣΗΓΗΣΕΙΣ Α' Μέρος

- 09:30 - 09:55 «Ο Διάλογος Ποίησης και Κριτικής του
Μανόλη Αναγνωστάκη: η περίπτωση του
ρήματος *μιλώ*», Αγάθη Χαραλάμπους,
Φιλολόγος, Σχολείο Ελληνικής Γλώσσας
Πανεπιστημίου Κύπρου
09:55 - 10:20 «Διδάσκοντας Μανόλη Αναγνωστάκη.
Ο Ποιητής και η Ιστορία. Από τη θεωρία στη
σχολική πράξη», Φραγκίσκη Αμπατζοπούλου,
Ομότιμη Καθηγήτρια Νεοελληνικής Φιλολογίας
της Φιλοσοφικής Σχολής του Αριστοτελείου
Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης

10:20 - 10:45 ΣΥΖΗΤΗΣΗ

10:45 - 11:15 ΔΙΑΛΕΙΜΜΑ

ΕΙΣΗΓΗΣΕΙΣ: Β' Μέρος

- 11:15 - 11:40 «Για τον Μανόλη Αναγνωστάκη: Σχόλια στην
ποιητική συλλογή *Ο Στόχος, 1970*»,
Λεύκιος Ζαφειρίου, Συγγραφέας
11:40 - 12:15 «Σχόλια σε κινηματογραφικά αποσπάσματα
από τη ζωή του Μανόλη Αναγνωστάκη»,
Λάκης Παπαστάθης, Σκηνοθέτης -
Συγγραφέας

12:15 - 12:40 ΣΥΖΗΤΗΣΗ

- 12:40 - 13:00 «Η αγωνία στο *Περιθώριο*», ομάδα μαθητών
του Λυκείου Κουτσόφτα και Παναγίδη -
Παλιομετόχου, επιμέλεια: Ερμάντα Τρύφωνος,
Φιλολόγος

ΛΗΞΗ ΗΜΕΡΙΔΑΣ

«Κατά καιρούς μ' έχουν χαρακτηρίσει καθαρά πολιτικό ποιητή. Προσωπικά δεν νομίζω ότι είμαι πολιτικός ποιητής. Είμαι ερωτικός και πολιτικός μαζί. Συνδυάζονται αυτά τα δύο. Είναι η εποχή που τα συνδύαζε αυτά τα δύο. Δηλαδή δεν μπορούσε να είναι κανείς ερωτικός ποιητής, ξεχνώντας το πολιτικό πλαίσιο εκείνης της εποχής που ήταν φουντωμένα τα πολιτικά πάθη. Υπήρχε το πολιτικό στοιχείο μέσα, η έκφραση της πολιτικής, μέσα από μια ερωτική κατάσταση όμως. Δεν ξέρω αν το καταλαβαίνουμε αυτό το πράγμα εύκολα. Γι' αυτό αρνούμαι όλα αυτά περί «ποίησης της ήπας» και τα σχετικά. Δεν είναι ποίηση της ήπας. Είναι μια αγωνία για την εποχή, ένα άγχος για την εποχή. Όταν τελείωσε η εποχή, τελειώνει κι η ποίηση. Δεν μπορείς να γράφεις συνεχώς ποίηση. Δεν είμαι επαγγελματίας ποιητής. Αισθάνομαι την ποίηση σαν τρόπο έκφρασης επειδή δεν μπορούσα να εκφραστώ διαφορετικά. Δηλαδή ήταν η εποχή τόσο πιεσμένη, τόσο δύσκολη, που μόνο εκφράζοντας τον πόνο του μπορούσε κανείς να την αντέξει».

Μανόλης Αναγνωστάκης

ΣΧΕΔΙΑΣΜΑ ΒΙΟΓΡΑΦΙΑΣ ΚΑΙ ΕΡΓΟΓΡΑΦΙΑΣ ΜΑΝΟΛΗ ΑΝΑΓΝΩΣΤΑΚΗ

1925: Γέννηση στη Θεσσαλονίκη (10 Μαρτίου) από γονείς Κρητικούς. Πατέρας του ήταν ο Ανέστης, από τους πρώτους ακτινολόγους της Θεσσαλονίκης, μητέρα του η Ευαγγελία, το γένος Κασιμάτη. Έχει προηγηθεί η μεγάλη του αδερφή, Μαρία, και θα ακολουθήσει η Λούλα, η γνωστή θεατρική συγγραφέας.

1928: Ο ποιητής σε ηλικία τριών χρόνων

1942: Ολοκληρώνει τις γυμνασιακές του σπουδές στο Πειραματικό Σχολείο του Α.Π.Θ. (1936-1942) και εγγράφεται στη Φυσικομαθηματική Σχολή του Α.Π.Θ. Δημοσίευση του ποιήματος «1870-1942» στα *Πειραιϊκά Γράμματα* (σύμφωνα με μαρτυρία του ίδιου, το πρώτο του ποίημα, με τίτλο «Μολών Λαβέ», το γράφει το 1940 και δημοσιεύεται στην εφημερίδα *Νέος Κόσμος* στις 16/1/1941). Η δημοσίευση του 1942 είναι η πρώτη δημοσίευση σε λογοτεχνικό περιοδικό.

1943: Μετεγγράφεται στη νεοσύστατη Ιατρική Σχολή του Α.Π.Θ. Φυλακίζεται από τους Γερμανούς στο στρατόπεδο «Παύλος Μελάς». Τέλη του 1943 ετοιμάζεται να φύγει στο βουνό, όμως τελικά παραμένει για να αναλάβει την αρχισυνταξία του φοιτητικού περιοδικού που ετοιμαζόταν.

1944: Φοιτητής της Ιατρικής Α.Π.Θ., δραστηριοποιείται ως μέλος της Ε.Π.Ο.Ν. (Ενιαία Πανελλαδική Οργάνωση Νέων). Συμμετέχει ενεργά στην έκδοση δύο φοιτητικών περιοδικών, *Ξεκίνημα* (1944) και *Ο Φοιτητής* (1945), δημοσιεύοντας επιπλέον κριτικές, ποιήματα και μεταφράσεις. Στο *Ξεκίνημα* δημοσιεύει και το πρώτο ελευθερόστιχο ποίημα «Απροσδιόριστη χρονολογία», ενώ την ίδια χρονιά δημοσιεύει στη *Νεανική Φωνή* ένα ακόμα, το «Ιστορία», το οποίο δεν συμπεριέλαβε στις μετέπειτα συλλογές του.

1945: Τυπώνει εκτός εμπορίου την πρώτη του ποιητική συλλογή, *Εποχές*, με ποιήματα που γράφτηκαν από το 1941 μέχρι το 1944.

1946: Διαγράφεται από το Κ.Κ.Ε., κατηγορούμενος για ελιτισμό και τροτσκισμό. Άρθρο του «Και πάλι για τον υπερρεαλισμό» στην εφημερίδα *Νέα Λαϊκή Φωνή*. Δημοσιεύει το αφήγημα «Αποχρώσεις» στα *Φιλολογικά Χρονικά*.

Νεανική φωτογραφία του ποιητή

1948: Συλλαμβάνεται μαζί με άλλα 68 μέλη της Ε.Π.Ο.Ν. για συνωμοτική δράση και φυλακίζεται στο Γεντί Κουλέ (Επταπύργιο Θεσσαλονίκης)- συγκρατούμενός του ο φίλος του Γιώργος Αποστολίδης. Τυπώνεται από φίλους του στις Σέρρες σε 100 αντίτυπα εκτός εμπορίου η συλλογή *Εποχές 2* με σκόπιμα λαθεμένη χρονολογία γραφής: 1943-1946. Εκδίδονται στη Θεσσαλονίκη, σε μετάφραση Μ. Αναγνωστάκη - Κλείτου Κύρου, *Δύο Ωδές του Λόρκα* («Ωδή στον Σαλβαντόρ Νταλί», «Ωδή στον Γουόλτ Γουίτμαν»).

1949: Καταδικάζεται από το Στρατοδικείο σε θάνατο (με απόφαση κατά πλειοψηφία 3 προς 2), χωρίς στη διάρκεια της δίκης να επικαλεστεί ποτέ τη διαγραφή του από το Κ.Κ.Ε.

1951: Αποφυλακίζεται (αμνηστία με τα μέτρα της κυβέρνησης Νικόλαου Πλαστήρα). Εκδίδονται οι *Εποχές 3*, με ποιήματα από το 1949-1950 (ιδιωτική έκδοση στη Θεσσαλονίκη).

1952: Παίρνει το πτυχίο της Ιατρικής. Ειδικεύομενος γιατρός στο Νοσηλευτικό Ίδρυμα του Μετοχικού Ταμείου Στρατού στην Αθήνα.

1953: Στρατεύεται και υπηρετεί στο Υγειονομικό των Ιωαννίνων.

1954: Τυπώνει στην Αθήνα τη *Συνέχεια*, με ποιήματα από το 1953-1954 (ιδιωτική έκδοση).

1956: Τυπώνει στην Αθήνα τη συγκεντρωτική έκδοση *Ποιήματα* (1941-1956) μαζί με τις *Παρενθέσεις* και τη *Συνέχεια 2* που δεν είχαν κυκλοφορήσει ως τότε· πρόκειται για το πρώτο βιβλίο του που διακινείται από βιβλιοπωλεία. Γάμος με τη Νόρα Βαρβέρη. Ειδίκευση στην ακτινολογία στη Βιέννη.

1957: Γεννιέται ο γιος του, Ανέστης. Εργάζεται ως ακτινολόγος στη Θεσσαλονίκη. Δημοσιεύονται τα άρθρα του «Η αντικειμενικότητα του έργου Τέχνης» και «Προβλήματα του σοσιαλιστικού ρεαλισμού» στην *Επιθεώρηση Τέχνης*.

1959: Εκδίδει στη Θεσσαλονίκη την *Κριτική*, περιοδικό αποκλειστικά μελέτης και κριτικής (1959-1961, 18 τεύχη συνολικά).

Μανόλης Αναγνωστάκης - Νόρα και Δημήτρης Χριστοδούλου
(Θεσσαλονίκη 1959)

1960: Νέες, δικές του μεταφράσεις ποιημάτων του Φ. Γ. Λόρκα στο περιοδικό *Ενδοχώρα* των Ιωαννίνων.

1961: Δίνει τρεις διαλέξεις - μαθήματα με θέμα «Νεότερη ποίηση στην Ελλάδα μέσα από τους κυριότερους εκπροσώπους της», στην *Τέχνη* της Θεσσαλονίκης.

1962: Τυπώνεται στη Θεσσαλονίκη η *Συνέχεια 3*, με αφιέρωση στη Νόρα Αναγνωστάκη, η οποία την ίδια χρονιά συνεργάζεται ως κριτικός στον τόμο *Για τον Σεφέρη. Τιμητικό αφιέρωμα στα τριάντα χρόνια της Στροφής*.

1963: Βιβλιοκρισίες για την *Αριάγνη* του Στρατή Τσίρκα και την *Καγκελόπορτα* του Αντρέα Φραγκιά στο περιοδικό *Εποχές* (1963 - 1967). Στην *Αυγή* δημοσιεύει τα πρώτα πολιτικού χαρακτήρα κείμενα, με αφορμή τη δολοφονία του Γρηγόρη Λαμπράκη. Συμπεριλαμβάνεται από τον Βύρωνα Λεοντάρη στην «Ποίηση της ήπιας», στο ομώνυμο δοκίμιο με αφορμή την έκδοση της *Μαθητείας* του Τίτου Πατρικίου.

Το 1967, σε φωτογραφία Μάριο Βίτσι

1965: Κυκλοφορεί το *Υπέρ και κατά. Σημειώσεις Κριτικής*, με τα κυριότερα κριτικά του άρθρα. Διορίζεται στην Καλλιτεχνική Επιτροπή του Κρατικού Θεάτρου Βορείου Ελλάδος, παρά τις αντιδράσεις που προκλήθηκαν.

1966: Έως την επιβολή της δικτατορίας, συνεργάζεται με την εφημερίδα της Θεσσαλονίκης *Μακεδονική Ώρα* με κριτικές βιβλίου, ψευδώνυμες επιστολές, ανυπόγραφα και ενυπόγραφα σχόλια, καθώς και κριτικές ταινιών.

1967: Η Χούντα τον διώχνει από το ΑΧΕΠΑ.

Ο Γιώργος Σεφέρης με τον Μανόλη Αναγνωστάκη, τη Νόρα Αναγνωστάκη και την Ντόρα Τσάτσου στην Αίθουσα «Τέχνης» της Θεσσαλονίκης (1964)

1968: Κατά τη διάσπαση του Κ.Κ.Ε., τοποθετείται με την πλευρά του Κ.Κ.Ε. Εσωτερικού.

1969: Κυκλοφορεί το *Περιθώριο* σε περιορισμένο αριθμό δακτυλογραφημένων αντίγραφων με κείμενα γραμμένα τους τελευταίους μήνες του 1968 και τους πρώτους του 1969. Στο αφιέρωμα του περιοδικού *Les Temps Modernes* για την Ελλάδα, δημοσιεύεται το ποίημα «Η απόφαση» (*Η Συνέχεια* 3), σε μετάφραση της Μάτσης Χατζηλαζάρου. Εξόριστος στο χωριό Ζάτουνα ο Μίκη Θεοδωράκης συνθέτει, ήδη από το 1968, τους κύκλους τραγουδιών «Αρκαδίες», σε ποίηση, μεταξύ άλλων, και του Μ. Αναγνωστάκη.

1970: Εκδίδεται ο αντισσασιακός τόμος *Δεκαοκτώ Κείμενα* με συνεργασίες του ίδιου (από τη συλλογή *Ο Στόχος*) και των Γιώργου Σεφέρη, Στρατή Τσίρκα, Αλέξανδρου Κοτζιά, Αλέξανδρου Αργυρίου κ.ά. Η σύζυγός του, Νόρα, διατηρεί συνεταιριστικά το βιβλιοπωλείο «Βιβλιοθήκη» της Θεσσαλονίκης, στο οποίο θα συμμετάσχει αργότερα και ο Γιάννης Πάνου.

1971: Εκδίδεται το σύνολο του ποιητικού του έργου, *Τα Ποιήματα 1941-1971*. Συμμετέχει στη «Βραδιά Σεφέρη», που διοργανώνει η Εταιρεία Μελέτης Ελληνικών Προβλημάτων (22.11.1971).

1972: Μαζί με τον Κλείτο Κύρου, εκθέτουν στη Θεσσαλονίκη, στην γκαλερί «Ζ.Μ.», έργα τους με κολάζ.

1973: Συνεργάζεται στο βραχύβιο αντιδικτατορικό περιοδικό *Η Συνέχεια* (Μάρτιος - Οκτώβριος 1973). Μετά τα γεγονότα του Πολυτεχνείου, η Ασφάλεια Θεσσαλονίκης προχωρά σε κατάσχεση εντύπων στο βιβλιοπωλείο «Βιβλιοθήκη».

Με τον γιο του Ανέστη, το 1956

1974: Επιστράτευση μετά την τουρκική εισβολή στην Κύπρο.

1975: Αρχίζει η εντατική αρθρογραφία στην εφημερίδα *Η Αυγή*, που θα κρατήσει μια 15ετία. Αρθρογραφεί παράλληλα σε πολιτικά έντυπα. Κυκλοφορούν οι *Μπαλάντες*, που συνέθεσε ο Μ. Θεοδωράκης το 1973-74 σε ποίηση Αναγνωστάκη (περιλαμβάνονται και τραγούδια που γράφτηκαν ειδικά, χωρίς να ενταχθούν σε ποιητική συλλογή, όπως το *Όταν μια άνοιξη χαμογελάσει*). Ποιήματά του μεταφράστηκαν στα αγγλικά, γαλλικά, γερμανικά, ιταλικά, ενώ μελοποιήθηκαν και από άλλους συνθέτες, όπως ο Θάνος Μικρούτσικος, ο Μιχάλης Γρηγορίου, ο Γιάννης Μαρκόπουλος και ο Δημήτρης Παπαδημητρίου.

1978: Μετά τους σεισμούς της Θεσσαλονίκης, εγκαθίσταται με την οικογένειά του στην Αθήνα (Πεύκη) και ανοίγει Ακτινολογικό Εργαστήριο στο Νέο Ηράκλειο Αττικής. Εκδίδονται τα *Αντιδογματικά. Άρθρα και Σημειώματα 1946-1977*, ένας τόμος με τα περισσότερα πολιτικά άρθρα του. Δημοσιεύει στην *Αυγή* εντυπώσεις από ένα ταξίδι στην Ισπανία.

1979: Εκδίδει *Το Περιθώριο '68-'69* με σύντομα κειμενικά σπαράγματα που είχαν κυκλοφορήσει δακτυλογραφημένα το 1969.

1980: Μανούσος Φάσσης, *Παιδική Μούσα. (Τραγούδια για την προσχολική και σχολική ηλικία)*: πρώτη δημόσια εμφάνιση του Φάσση, προσωπείου του Μανόλη Αναγνωστάκη. Στην Κίνα, μέλος αντιπροσωπείας του Κ.Κ.Ε. Εσωτερικού ταξιδιωτικές εντυπώσεις στην *Αυγή*. Πρώτη αυτοτελής, δίγλωσση έκδοση ποιημάτων του σε αγγλική μετάφραση Κίμωνα Φράιερ. Δίσκος του Μιχάλη Γρηγορίου *Η αγάπη είναι φόβος*, σε ποίηση Μ. Αναγνωστάκη.

1981: Ξεκινά να επιμελείται τις «Φιλολογικές Σελίδες» της *Αυγής*, μαζί με τον Τέλη Σαμαντά (-1985). Κρατά τη στήλη «Η αλληλογραφία σας. Μας ρωτάτε... σας απαντούμε», με υπογραφή «Ο θεός Λένον που σ' όλα απαντά» στο περιοδικό *Θούριος* (-1982). Υποψήφιος βουλευτής Θεσσαλονίκης με το Κ.Κ.Ε. Εσωτερικού.

1982: Συνομιλία του ποιητή με τον Αντώνη Φωστήρη και τον Θανάση Νιάρχο στο αφιέρωμα του περιοδικού *Η Λέξη* δημοσιεύεται μαζί με ένα ανέκδοτο ποίημα του 1969 με τίτλο «Μιλά η Μόσχα».

1983: Κυκλοφορεί σε μικρή πλακέτα το ΥΓ., ιδιωτική έκδοση 100 αντιτύπων. Συνέντευξη και παρουσίαση του ποιητή στην εκπομπή *Παρασκήνιο* (1983), σε σκηνοθεσία Λάκη Παπαστάθη). Δημοσιεύει στην *Αυγή* το ποίημα «Φοβάμαι», για τα 21 χρόνια του Πολυτεχνείου, το οποίο θα παραμείνει ανένταχτο.

1984: Υποψήφιος ευρωβουλευτής με το Κ.Κ.Ε. Εσωτερικού. Με το ψευδώνυμο Αλ Καμύς δημοσιεύει στην *Αυγή* ένα κείμενο χαρακτηριστικό της ποδοσφαιροφιλίας του, *Άγιαξ για πάντα*.

1985: *Τα Συμπληρωματικά. Σημειώσεις Κριτικής*: τόμος με τα αδέσποτα κριτικά του σημειώματα.

1986: Συνταξιοδοτείται. Τιμάται με το Α΄ Κρατικό Κρατικό Βραβείο Ποίησης. Με το ποιητικό προσωπείο του Μανούσου Φάσση, κυκλοφορεί τη μπαλάντα *Ο Καπνίφορος*, έκδοση του ανύπαρκτου εκδοτικού οίκου AIDS. Κολάζ στο περιοδικό *Το Τέταρτο*. Αυτοβιογραφικά κείμενα «Σελίδες της ποδοσφαιρικής αυτοβιογραφίας μου» και «Ο Ιωάννης Μεταξάς και εγώ» στην *Αυγή*. Ξεκινά με τον Γ. Ζεβελάκη τις ημίωρες ραδιοφωνικές εκπομπές «Φιλολογικοί Περίπατοι στον Μεσοπόλεμο» (300 περίπου μέσα σε μια εξαετία).

1987: Κυκλοφορεί το «δοκιμακό σχεδιάσμα»: *Ο ποιητής Μανούσος Φάσσης. Η Ζωή και το Έργο του. Μια πρώτη απόπειρα κριτικής προσέγγισης*. Επιμέλεια της σειράς «Η Πεζογραφική μας Παράδοση»: 50 πεζογραφήματα του 19^{ου} αιώνα σε χρηστική μορφή (εκδ. «Νεφέλη»).

1990: Τυπώνεται *Η χαμηλή φωνή. Τα λυρικά μιας περασμένης εποχής στους παλιούς ρυθμούς, μια προσωπική ανθολογία του Αναγνωστάκη* (ποιήματα από τη συλλογή είχε ήδη διαβάσει στον ραδιοφωνικό σταθμό Ηρακλείου Κρήτης το 1988).

1992: Συμπληρωμένο σε μορφή βιβλίου, τυπώνεται το ΥΓ. από τις εκδόσεις «Νεφέλη».

1995: Τιμάται από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας Κωστή Στεφανόπουλο με το παράσημο του Ταξίαρχου του Τάγματος του Φοίνικος, μαζί με άλλους 25 ανθρώπους των Γραμμάτων και των Τεχνών.

1997: Επίτιμος διδάκτορας Α.Π.Θ. Κυκλοφορεί ο δίσκος με μουσική από την τηλεοπτική σειρά *Λόγω Τιμής*, ανάμεσά τους και η μελοποίηση του ποιήματος «Το σκάκι» από τον Δημήτρη Παπαδημητρίου. Τιμάται από τον Οργανισμό «Θεσσαλονίκη, Πολιτιστική Πρωτεύουσα της Ευρώπης, 1997» για το σύνολο του έργου του.

2001: Βραβείο Ιδρύματος Κώστα & Ελένης Ουράνη της Ακαδημίας Αθηνών.

2002: Μεγάλο Κρατικό Βραβείο Λογοτεχνίας.

2005: Πεθαίνει σε ηλικία 80 ετών από ανακοπή καρδιάς στο Νοσοκομείο «Αμαλία Φλέμινγκ» στις 23 Ιουνίου και κηδεύεται δημοσία δαπάνη στις 27 Ιουνίου.

Με τη Νόρα Αναγνωστάκη στο μπαλκόνι του σπιτιού όπου μεγάλωσε.

Φωτογραφία: Μιλτιάδης Πολυβίου, Απρίλιος 1997

Η Λούλα Αναγνωστάκη, θεατρική συγγραφέας και αδελφή του ποιητή.

Πηγές για τον καταρτισμό της βιογραφίας - εργογραφίας:

Δασκαλόπουλος, Δ. - Στασινοπούλου Μ. «Μανόλης Αναγνωστάκης: Σχήμα βίου και έργου», περ. *Εντευκτήριο*, τχ. 71, Δεκέμβριος 2005 (Αφιέρωμα στον Μ. Αναγνωστάκη), και περ. *Αντί* 527-528 (30 Ιουλίου 1993). Πηγή για τα ευρύτερα γραμματολογικά και ιστορικά συμφραζόμενα στάθηκαν οι γραμματολογίες των Λίνου Πολίτη, Mario Vitti, Αλέξανδρου Αργυρίου και Roderick Beaton, καθώς και το ψηφιακό «Χρονολόγιο» του Σπουδαστηρίου Νέου Ελληνισμού.

13. 12. 43

Θυμάσαι πού σοῦ 'λεγα: όταν σφυρίζουν τὰ πλοῖα μὴν εἶσαι
στό λιμάνι.

Μά ἡ μέρα πού ἔφυγε ἦτανε δικιά μας καί δέ θά θέλαμε
ποτέ νά τήν ἀφήσοιμε

*Ένα μαντίλι πικρό θά χαιρετᾷ τήν ἀνία τοῦ γυρισμοῦ

Κι ἔδραχε ἀλήθεια πολύ κι ἦτανε ἔρημοι οἱ δρόμοι

Μέ μιὰ λεπτήν ἀκαθόριστη χινοπωριάτικη γεύση

Κλεισμένα παράθυρα κι οἱ ἄνθρωποι τόσο λησμονημένοι

16

Ο Μανόλης Αναγνωστάκης (1925-2005) και ο **Γιώργος Ιωάννου** (1927-1985) απθανάτισαν και οι δύο συμπτωματικά, και με διαφορετική αφετηρία, μια μέρα της Κατοχής, την 13-12-43. Το ποίημα του πρώτου γράφεται τις μέρες της Κατοχής και είναι σαν μια σελίδα προσωπικού ημερολογίου, την οποία διαπερνούν ένα κλίμα μοναξιάς και εγκατάλειψης, η διάψευση των ελπίδων και η αγωνιώδης αναμονή ενός γράμματος που δεν έρχεται. Για το προσωπικό βίωμα της ημέρας εκείνης έχουμε τη μαρτυρία του ποιητή στον Μίλτο Πολυβίου: «Την ημέρα εκείνη έμαθα ότι δεν θα ανέβαινα στο βουνό».

Η μεταγενέστερη αφήγηση του Γιώργου Ιωάννου εστιάζει στο τραγικό περιστατικό της «Σφαγής των Καλαβρύτων» από τους κατακτητές. Ο πεζογράφος της *Σαρκοφάγου* επισκέπτεται έπειτα από είκοσι χρόνια το νεκροταφείο της μαρτυρικής πόλης. Παρευρίσκεται τυχαία στην εκταφή ενός εκτελεσμένου και στην ανακομιδή των οστών του από τους συγγενείς. Στο κρανίο φέγγει η τρύπα από τη χαριστική βολή. Την ώρα της περισυλλογής διακόπτει «ένα μπουλούκι εγχώριοι τουρίστες» που εισβάλλει μέσα στον ιερό περίβολο. Εκφράζονται δύο διαφορετικοί κόσμοι: ο διαρκής βουβός πόνος των συγγενών και η επιπόλαιη αμεριμνησία των εκδρομέων.

Ο μονόλογος του Μ. Αναγνωστάκη

Όλος ο μονόλογός του «Είμαι αριστερόχειρ ουσιαστικά» (εκδ. Πατάκη) είναι ένα μνημείο αφιερωμένο στην ειλικρίνεια, με όρους εξομολόγησης, χωρίς να γίνεται ούτε σε μία αράδα μελιστάλαχτη. Δεν είναι αυτοβιογραφικό κείμενο. Βρέθηκε στα κατάλοιπα του ποιητή, με την ένδειξη «Προς μελλοντικούς αναγνώστες και μελλοντικούς μελετητές». Δεν ήταν ούτε μία παραγγελία που, λόγω απρόβλεπτων συγκυριών, έμεινε στο συρτάρι.

Ο μονόλογος είναι μία συνέντευξη του Μανόλη Αναγνωστάκη στον τότε «άγνωστο δημοσιογράφο, με ανεκδήλωτες ακόμη λογοτεχνικές τάσεις» Μισέλ Φάις. Χρειάστηκαν δύο επισκέψεις στο σπίτι του ποιητή, στην Πεύκη, στις 4 και 9 Νοεμβρίου 1992. Την έκδοση προλογίζει ο δημοσιογράφος και ποιητής Παντελής Μπουκάλας και το επίμετρο ανήκει δικαιωματικά στον Μισέλ Φάις.

Ας ξεκινήσουμε από τις ποιητικές αγάπες του αυτοβιογραφούμενου δημιουργού. Αγαπούσε τον «μεταφυσικό» της εθνικής ιδέας Ανδρέα Κάλβο, γιατί «λέει πράγματα ασύλληπτα». Αντίθετα, είχε ενστάσεις για τον οικουμενικό της Αλεξάνδρειας Κωνσταντίνου Π. Καβάφη: «Ο Καβάφης κολακεύει τον κόσμο, τον κολακεύει διότι βλέπει σ' αυτόν την απήχηση που μπορεί να έχει ο κόσμος σ' αυτόν». Υποκλινόταν στον «μεγάλο ποιητή» Γκιγιόμ Απολινέρ, του άρεσε ο Φρανσίσ Ζαμ, είχε διαβάσει σε μετάφραση και τον είχε συγκλονίσει ο Ουόλτ Ουίτμαν.

Αναρωτιέστε πώς δούλευε τα ποιήματά του; «Τα ποιήματά μου δεν τα διορθώνω ποτέ, όπως έρχονται τα γράφω. Κάνω μια ελαφριά διόρθωση, μερικές λέξεις, μερικές φράσεις ή τα εγκαταλείπω τελείως»,μίλαγε ανυπόκριτα για το εργαστήρι του. Και κοιτώντας προς τους μετά τον θάνατό του «τυμβωρύχους» της φιλολογίας τούς απέτρεπε: «Δεν υπάρχουν ποιήματά μου αδημοσίευτα. Λοιπόν, μην ψάχνει κανείς να βρει ποιήματά μου αδημοσίευτα. Δεν υπάρχει κανένα».

Αποστρεφόταν την ετικέτα, που τον καταχώριζε στους «ποιητές της ήττας»: «Δεν νομίζω ότι είμαι πολιτικός ποιητής. Είμαι ερωτικός και πολιτικός μαζί. Είναι η εποχή που τα συνδύαζε αυτά τα δύο. Δηλαδή δεν μπορούσε να είναι κανείς ερωτικός ποιητής, ξεχνώντας το πολιτικό πλαίσιο εκείνης της εποχής, που ήταν φουντωμένα τα πολιτικά πάθη».

Αν και βγαλμένος από τα σπλάχνα της Αριστεράς, δεν περίμενε να γερήσει για να συνειδητοποιήσει τα αρνητικά της πολιτικής του κομμουνιστικού κόμματος, αφού είχε διαγραφεί από το Κ.Κ.Ε. ήδη από το 1946. Τολμούσε μάλιστα να βρεθεί απέναντι στους συντρόφους τού πάλαι ποτέ Κ.Κ.Ε. Εσωτερικού, με τους οποίους μοιραζόταν τις ίδιες θέσεις: «Και με διέγραψαν οι άνθρωποι αυτοί που, μετά από τριάντα πέντε, σαράντα χρόνια θα ήταν στο Κ.Κ.Ε. Εσωτερικού, οι οποίοι ήταν και καθοδηγητές μου».

Ούτε η λογοτεχνική Αριστερά ήταν εικόνισμα ιδεολογικής ορθοδοξίας για τον Μανόλη Αναγνωστάκη, γι' αυτό μπορούσε να ξεχωρίσει τα θετικά και τα αρνητικά της. Κι αυτή την αντιμετώπισή του δεν την έκρυψε όταν εξέδωσε το σημαντικό για τη διετία '59-'61 περιοδικό «Κριτική»: «Ενώ η Αριστερά έδειχνε ότι ήταν μια δύναμη προοδευτική, δημιουργική, ήταν αντιδραστική στον πνευματικό τομέα. Έμεινε σε πρότυπα του '40-'45. Και δεν μπορούσε να συλλάβει τη μελλοντική φωνή των γεγονότων».

Στη Θεσσαλονίκη, αρχές της δεκαετίας του '50. Από το αρχείο του Γιώργου Ζεβελάκη [αναδημοσίευση από το αφιέρωμα της εφημερίδας Καθημερινής, 4.12.2005]

Ας ξαναδιαβάσουμε τον Αναγνωστάκη

Την επόμενη μέρα από το θάνατο του Μανόλη Αναγνωστάκη (23 Ιουνίου 2005), η *ΑΥΓΗ* βγήκε με μια τεράστια φωτογραφία του ποιητή στην πρώτη σελίδα. Ήταν χαμογελαστός και αισιόδοξος με απλωμένο το χέρι σαν σε αποχαιρετισμό. Η μορφή του, η ιστορία του, τα λόγια του με έκαναν να συνειδητοποιήσω την απώλεια και να σκεφθώ πως ο Μανόλης Αναγνωστάκης εξέφραζε μια άλλη αριστερά που ήταν διαφορετική από αυτή που έζησε στον καιρό του, με άλλο προσανατολισμό, άλλο ήθος, άλλη ευθύνη, άλλη ανθρώπινη ποιότητα. Την ίδια μέρα σκέφτηκα πώς τόσοι και τόσοι αγώνες, φυλακίσεις, τόσες διώξεις, εκτελέσεις, απώλειες συντρόφων γέννησαν στην ψυχή του ποιητή τόσα λίγα ποιήματα –περίπου εκατό– που ωστόσο και σήμερα μας βοηθάνε να γνωρίσουμε κάτι από την πορεία του τόπου μας μέσα από τις συμπληγάδες των συγκρούσεων, της απόγνωσης και του αίματος. Κατάλαβα πώς τα ποιήματα είναι λίγα γιατί ο κανόνας της τέχνης απαιτεί διαδικασία πυκνότητας, αποκρύψεων, συμβόλων και αλληγοριών. Αυτά ίσως στερεώνουν το ποίημα και το κάνουν ικανό να ταξιδέψει στο χρόνο και να παραμείνει ζωντανό όταν η εποχή που το γέννησε παρέρχεται ανεπιστρεπτή.

Όλο και πιο γυμνά / Όλο και πιο άναρθρα / Όχι πια φράσεις / Όχι πια λέξεις / Γραμμάτων σύμβολα / Αντί για την πόλη η πέτρα / Αντί για το σώμα το νύχι / Ακόμα πιο- πολύ μια αιμάτινη / Σκοτωμένη κηλίδα / Πάνω στο μικροσκόπιο.

Ένα από τα κεντρικά μοτίβα της ποίησής του είναι οι χαμένοι σύντροφοι της νιότης του, της σπουδαίας γενιάς που έζησε τα μετεμφυβικά χρόνια της στις αρχές της δεκαετίας του '40. Σε όλη του τη ζωή ο ποιητής λες και φαντάζεται τους παλιούς χαμένους φίλους να ξαναγουρίζουν για να τον συναντήσουν, μαζί με τη νιότη τους και τα όνειρά τους.

Πώς να εξηγήσω πιο απλά τι ήταν ο Ηλίας / Η Κλαίρη, ο Ραούλ, η οδός Αιγύπτου / Η 3η Μαΐου, το τραμ 8, η «Αλκινόη»/ Το σπίτι του Γιώργου, το αναρρωτήριο. / Θα σου μιλήσω πάλι ακόμα με σημάδια / Με σκοτεινές παραβολές με παραμύθια / Γιατί τα σύμβολα είναι πιο πολλά απ' τις λέξεις. [...]

Όμως ξεφυλλίζοντας τα ποιήματά του θα νιώσεις κάτι που είναι γεμάτο ζεστασιά και ανθρώπινη αλληλεγγύη σε καιρούς ζωής και θανάτου.

Όταν ήμουνα με τυφοειδή πυρετό στο Αναρρωτήριο, κάθε πρωί, στις πέντε, περνούσαν κάτω από τα παράθυρα, οι φάλαγγες των μελλοθανάτων κι εμείς στα κρεβάτια μας ακούγαμε τα τραγούδια, τις ζητωκραυγές, τις βλαστήμιες. Εκείνο το πρωί νόμισα πως ξεχώρισα τη φωνή του Φαρμάκη, έναν τόνο πιο πάνω από τις άλλες – ύστερα κατάλαβα πώς ήτανε για μένα τον άρρωστο, ένα τελευταίο μήνυμά του, ο αποχαιρετισμός.

Θα ξεχωρίσεις διαβάζοντας τα ποιήματα του Αναγνωστάκη τον κάλπικο παρά από την αξιοπρεπή στάση σε ακραίες στιγμές του βίου, την αυτοθυσία από την ιδιοτέλεια, τον ψεύτικο λόγο από την τίμια σιωπή, το θύμα από το θύτη.

Μέσα στο γραφείο του, ο Ποιπτής, μιλά αργά στον ευγενικό επισκέπτη του για την αποστολή της ποίησης στον καιρό μας, για την αδιαφορία των νέων προς τη γλώσσα, για την πολυπλοκότητα των πνευματικών προβλημάτων στην αντιφατική εποχή μας. Να φανταστείς ένα άλλο δωμάτιο με τέσσερις καθόλου ευγενικούς επισκέπτες, να μαστιγώνουν τον Ποιπτή, να τον ξεγυμνώνουν, να του σβήνουν αναμμένα τσιγάρα στα χέρια, να του ρίχνουν κουβάδες νερό να συνέλθει για να ξαναρχίσουν. Μέσα σε ποιο δωμάτιο βρίσκεται ο Ποιπτής ο αληθινός;

Τα πάσχοντα πρόσωπα της ποίησής του εμπλέκονται στην πολιτική σκηνή, προερχόμενα από όλες τις παρατάξεις, νικητών και ηττημένων.

«Ο δικηγόρος του Σακκά, πήρε 200 λίρες στο χέρι, με την υπόσχεση να κατεβεί αμέσως στην Αθήνα να αναστείλει την εκτέλεση. Την άλλη μέρα ο Σακκάς εκτελέστηκε. Ο δικηγόρος το ήξερε αυτό από τα πριν, τον είχανε καλέσει και τον ενημερώσανε για την απόρριψη της αίτησης για χάρη. Έκανα ό,τι ήταν ανθρωπίνως δυνατόν, είπε. Μου πήρανε τα λεφτά και με γελάσανε κοτζάμ υπουργοί...». Γιατί να μου τα ξαναθυμίσει πάλι ο Γιώργος όλα αυτά χτες, όταν μας συστήσανε σ' ένα σπίτι την κόρη του δικηγόρου, κυρία Τάδε σήμερα, με άντρα γιατρό, συνάδελφο, και με μια βίλα προικώς, στη Χαλκιδική.

Μοιάζουν τα πρόσωπα να είναι ένα είδος προσωπογραφίας της Ελλάδας και είναι αυτά τα ίδια που γεννούν τον ιστό του δράματος και καθορίζουν τις όποιες πολιτικές.

Και πώς να τον βρίσεις κάθαρμα, όταν έχει

κάτσει είκοσι χρόνια φυλακή...

ή

Η φοβερή εξυπνάδα του, χωρίς ίχνος ευαισθησίας.

ή

Δεν έφταιγεν ο ίδιος. Τόσος ήτανε.

Σήμερα, αντιθέτως μ' αυτά που πίστευε ο Αναγνωστάκης, πολλοί πολιτικοί ισχυρίζονται πως σημασία έχουν οι πολιτικές και όχι τα πρόσωπα που θα τις εφαρμόσουν. Οι ανθρώπινες ποιότητες ελάχιστα λαμβάνονται υπ' όψιν. Ίσως γι' αυτό οδηγούνται στις φυλακές πολλοί απ' αυτούς που καλούνται να εφαρμόσουν τις πολιτικές αυτές.

Λάκης Παπαστάθης, σκηνοθέτης – συγγραφέας

Μανόλης Αναγνωστάκης

[...] Εκείνο που έφερε στην ποίησή μας ο Αναγνωστάκης είναι η χαμηλόφωνη κουβέντα με τον εξομολογητικό χαρακτήρα. Όχι πια λυρικές κορδέλες και τραγούδια αλλά κάτι από τη θέρμη της προφορικής ομιλίας, ένα λόγος γυμνός, μια κουβέντα ανθρώπινη όχι πια πετάγματα της φαντασίας εκφρασμένα με τις πιο απίθανες και αλληπάλληλες εικόνες αλλά μια έκφραση της εμπειρίας που μας καίει, του καημού που μας τρώει, της λαχτάρας που μας παιδεύει. Μια μετατόπιση από το συμβολισμό στο ρεαλισμό, από τη λυρική στη δραματική διάθεση και από τη φαντασία στην εμπειρία σα βασικό κύτταρο της ποιητικής παρόρμησης να τι αποτελεί κυρίως την αδικαίωτη ακόμα προσφορά της μεταπολεμικής γενιάς. Ο Αναγνωστάκης που είχε αρχίσει να γράφει από δεκάξι χρονώ και είχε διαβάσει πολύ γαλλική ποίηση, Λόρκα και Μαγιακόβσκι, είναι ο πρώτος σχεδόν που άνοιξε, με πολλή επιτυχία το νέο δρόμο. Ας δούμε μερικούς τυχαίους στίχους για να καταλάβουμε τη διαφορά:

Θάρθει μια μέρα που δε θα 'χουμε πια τι να πούμε

Θα καθόμαστε απέναντι και θα κοιταζόμαστε στα μάτια

Η σιωπή μου θα λέει: Πόσο είσαι όμορφη, μα δε βρίσκω άλλο τρόπο να στο πω

Θα ταξιδέψουμε κάπου έτσι από ανία, ή για να πούμε πως και μεις ταξιδέψαμε.

Τίποτε περιπτώ, καμιά έξαρση. Ο στίχος κυλάει κανονικά χωρίς μετατοπίσεις λέξεων, δίχως τη μέθη των επιφωνημάτων. Μένεις με την εντύπωση πως ο ποιητής στέκεται δίπλα σου και σου μιλάει, πως έχει να σου πει κάτι που μπορεί να ενδιαφέρει και σένα. Καμιά διάθεση να εντυπωσιάσει. Μονάχα η ανάγκη να μιλήσει, να πει σε κάποιον τον πόνο του.

[...] Δύο είναι οι κύκλοι του ποιητικού έργου του Αναγνωστάκη: οι *Εποχές* και οι *Συνέχειες*. Ο κάθε κύκλος από τους δύο αποτελείται από τρία μέρη. Οι «Εποχές» αποτελούν κατά κάποιο τρόπο ένα ποιητικό χρονικό που μας μιλάει για τρεις εποχές: την κατοχή, τα μετά την απελευθέρωση και τη φυλάκιση του ποιητή. Οι «Συνέχειες» αποτελούν βέβαια μια συνέχεια του χρονικού αυτού, παρουσιάζουν όμως περισσότερες ψυχικές διαθλάσεις, από τη στιγμή που ο θάνατος αντιμετωπίστηκε κατάφατσα ως τις μέρες μας που, με την προσπάθεια για διαβίωση, έχουν επέλθει κάμποσες διαφοροποιήσεις.

Επιμένοντας στον κάθε κύκλο, θα δούμε ότι οι «Εποχές 1» αρχίζουν με τη γεύση της προπολεμικής ανίας και πλήξης, συνεχίζουν με την κατοχική παγωνιά και τελειώνουν με μια αμυδρή ελπίδα για μια καλύτερη μέρα (1941-1944). Στις «Εποχές 2» έρχεται το σπάσιμο των ιδανικών κι αρχίζει η ιδιωτική περιπέτεια του ποιητή, η οποία όμως έτσι όπως δίνεται αποχτάει καθολικότερες διαστάσεις (1946-1948). Στις «Εποχές 3» η περιπέτεια αυτή φτάνει στην οξύτερη δραματικότητα της, ενώ οι εσωτερικές συγκρούσεις πληθαίνουν ακόμη περισσότερο (1949-1950). Βλέπουμε δηλ. μια ένταση που διαρκώς ανεβαίνει παράλληλα μ' ένα ψυχικό κυμάτισμα.

Στη «Συνέχεια 1» έχουμε μια σειρά πορτραίτα εκείνων που πέθαναν γιατί άξιζαν, ένα ελεγειακό απολογισμό:

*Αυτοί δεν ήταν Ήρωες. Όμως ο θάνατός τους
Των άδειων μάταιων ημερών νόμιμη πλήρωση
Στων άλλων την παραδοχή και την αδιαφορία
έμοιαζε σ' ένα πρόσκαιρο πλαίσιο ξεχασμένο
Σαν μίαν ανάμνηση ακριβή της τελευταίας υπόμνησης
Είχεν ακόμα τη σκληρήν ευγένεια των πραγμάτων
Που μιας στιγμής η απόσταση ξέρει να υψώνει.*

Όλα αυτά δίνονται άλλοτε με τη γνωστή γυμνότητα του Αναγνωστάκη και άλλοτε με κάποια αλληγορική τάση. Η τάση αυτή πυκνώνει στη «Συνέχεια 2», και ταυτόχρονα διαφαίνεται κάτι σαν απολογισμός και σαν απολογία, η οδυνηρή έκπληξη του ανθρώπου που επέζησε. Στην «Συνέχεια 3» η έκπληξη αυτή γίνεται πια συνειδητή προσπάθεια για επιβίωση, η προσπάθεια να τα ξεχάσουμε όλα και να δεχτούμε τη νέα ζωή, χωρίς εφιάλτες και παρακρούσεις, σα να μην έγινε τίποτε, αγνοί, ολομόναχοι και «διδασκόμενοι την αριθμητική των ιδεών». Βλέπουμε δηλ. κι εδώ το ίδιο ψυχικό κυμάτισμα των «Εποχών», αλλ' αντί για μια ανάταση, ένα είδος πεσίματος, κάτι σαν παραχώρηση στη ζωή. Βέβαια, όλα αυτά είναι σχηματικά και οπωσδήποτε αδικούν τόσο τον κριτικό, όσο και τον ποιητή. Εντούτοις, αν κάτι μπορεί ακόμη να εκφράζει αυτό το φθαρμένο λεξιλόγιο, τότε θα μπορούσαμε αδίσταχτα να πούμε ότι κι αυτό ακόμα το λύγισμα και το τσάκισμα, αυτή η *κάμψη*, εκτός του ότι είναι απόλυτα γνήσια και δικαιωμένα, είναι και αντιπροσωπευτικά. Αντιπροσωπεύουν τις θλιβερές τύχες και ταραχές της γενιάς μας και γενικότερα του λαού μας, που ιδίως από το 1950 και μετά, ζει αποκεφαλισμένος, κυριολεκτικά εξουθενωμένος, κι όμως επιμένει ακόμα να κουτσοπαλεύει και να ελπίζει.

Έτσι, ο Αναγνωστάκης με τη σιγανόφωνη ποίησή του και το οξύ αισθητήριο του ευτύχησε να αναγάγει την εξομολόγηση της ατομικής του περιπέτειας σε ένα γενικότερο χρονικό της τελευταίας δεκαπενταετίας, ένα χρονικό γεμάτο έξαρση και κατάπτωση, κάτι σα Μακρυγιάννης του καιρού μας, και να εκφράσει το ψυχικό κλίμα της μεταπολεμικής γενιάς με τον πιο λιτό και ικανοποιητικό τρόπο.

1962

Ντίνος Χριστιανόπουλος, «Μανόλης Αναγνωστάκης», Για τον Αναγνωστάκη, επιμ. Νάσος Βαγενάς, Αιγαίον. Λευκωσία 1996, σ. 53-60.

Μ. Αναγνωστάκη, Θεσσαλονίκη, Μέρες του 1969 μ.Χ.

Μια ανάγνωση...

Το ποίημα περιλαμβάνεται στη συλλογή *Ο Στόχος* (1970) που είναι και η τελευταία συλλογή του Μανόλη Αναγνωστάκη. Αποτελείται από πολιτικώς τολμηρά ποιήματα, με στόχο την ανάληψη αντιστασιακής δράσης και την ενεργοποίηση, αφύπνιση του λαού στη διάρκεια της στρατιωτικής δικτατορίας του 1967. Πρωτοδημοσιεύτηκε στα *Δεκαοχτώ Κείμενα*, που αποτέλεσαν την πρώτη πράξη αντίστασης των πνευματικών ανθρώπων κατά της δικτατορίας.

Η τοποθέτηση στο χώρο από την αρχή του ποιήματος, «στην οδό Αιγύπτου - πρώτη πάροδο δεξιά» παραπέμπει και σε άλλα δύο ποιήματα του Αναγνωστάκη. Στο ποίημα «Ο πόλεμος» από τη συλλογή *Εποχές*, γραμμένη στα 1941-1944, διαβάζουμε:

Στην οδό Αιγύπτου (πρώτη πάροδος δεξιά)

τα κορίτσια κοκαλιασμένα περιμένανε απ' ώρα τον Ισπανό με τα τσιγαρόχαρτα

Επίσης στο ποίημα «Όταν αποχαιρέτησα...» από τη συλλογή *Η συνέχεια 2*:

*Πώς να εξηγήσω πιο απλά τι ήταν ο Ηλίας
Η Κλαίρη, ο Ραούλ, η οδός Αιγύπτου*

Αυτή η επίμονη αναφορά στην συγκεκριμένη οδό σημαίνει πως αυτή υπήρξε κάτι ιδιαίτερο για τον Αναγνωστάκη. Πιθανόν εκεί να έζησε τα παιδικά του χρόνια. Οποσδήποτε είναι χώρος πολύ οικείος, από τον οποίο έχει πολλές αναμνήσεις, αλλά και χώρος γνωστός στο «τώρα», το 1969 που γράφεται το ποίημα.

Ο τίτλος του ποιήματος παραπέμπει στον Κ.Π. Καβάφη, ο οποίος χρησιμοποιεί το «Μέρες» και κάποια χρονολογία σε πέντε ποιήματα του: «Μέρες του 1903», «Μέρες του 1896», «Μέρες του 1901», «Μέρες του 1909», «Μέρες του 1908». Η χρησιμοποίηση του Καβαφικού αυτού τίτλου, πέραν από το γεγονός ότι δείχνει πως και στις δύο περιπτώσεις πρόκειται για ημερολογιακού τύπου εγγραφές, αποτελεί και μια ειρωνική αντίθεση του πολιτικού ποιήματος του Αναγνωστάκη με τα ερωτικά του Καβάφη, υποβάλλοντας ότι οι «Μέρες» του Αναγνωστάκη δεν μπορούν να έχουν - και δεν έχουν - καμιά ερωτική, ηδονική χροιά.

Η τοπική ένδειξη «Θεσσαλονίκη» επίσης παραπέμπει και πάλι στον Καβάφη (Μύρνη, Αλεξάνδρεια του 340 μ.Χ.). Όμως είναι και ο τόπος όπου γεννήθηκε και έζησε για πολλά χρόνια ο Αναγνωστάκης. Το παρελθόν,

στο οποίο έμμεσα αναφέρεται ο αφηγητής, σχετίζεται με τη μετακατοχική περίοδο και τα παιδικά ή εφηβικά του χρόνια.

Φανταζόμαστε: Τα παιδιά να παίζουν στους δρόμους, μικρές μονοκατοικίες της γειτονιάς, τα παιδιά μπορούσαν να γελάσουν, να ψιθυρίσουν μυστικά, να εμπιστευτούν. Μεγάλωναν με τα αισιόδοξα λόγια του πατέρα και την ελπίδα ότι θα γνωρίσουν καλύτερες μέρες.

Τον τοπικό προσδιορισμό στο ποίημα, ακολουθεί στο δεύτερο στίχο ένας χρονικός: «Τώρα». Το ίδιο επίρρημα θα επαναληφθεί λίγο πιο κάτω: «Τώρα πια δεν γελούν...», ενώ στο τέλος του ποιήματος θα χρησιμοποιηθεί μια συνώνυμη φράση: «Προς το παρόν». Ο χρόνος λοιπόν του ποιήματος είναι το «τώρα», το «παρόν», το 1969, όπως δηλώνει και ο τίτλος. Όμως το ποίημα δεν κινείται μόνο στο παρόν. Ξεκινά απ' αυτό αλλά με την τεχνική του flash-back, με αναστροφές, μας μεταφέρει στο παρελθόν. Ωστόσο, υπάρχει μια διαρκής εναλλαγή ανάμεσα στο παρόν και στο παρελθόν. Μετά το «τώρα» του δεύτερου στίχου ακολουθεί στον τέταρτο η φράση «και τα παιδάκια δεν μπορούνε πια...». Ο ίδιος σχεδόν στίχος, όπως και λίγο πριν «η οδός Αιγύπτου», βρίσκεται και σε άλλο ποίημα του Αναγνωστάκη. Στη συλλογή *Εποχές 2* στο ποίημα «VI», διαβάζουμε:

Και τα παιδάκια δεν μπορούνε πια να παίζουνε

χωρίς κανένα κίνδυνο από τα τόσα κάρρα που περνούνε.

Παρόμοια δήλωση θα γίνει λίγο πιο κάτω: «Τώρα πια δε γελούν, δεν ψιθυρίζουν μυστικά, δεν εμπιστεύονται». Αυτό το «πια» μας κάνει αμέσως να σκεφτούμε, έστω κι αν δεν δηλώνεται, πως κάποτε μπορούσαν να παίζουν, να γελούν, να ψιθυρίζουν μυστικά, να εμπιστεύονται.

Το παρελθόν δεν είναι μόνο υπονοούμενο. Υπάρχουν και πιο σαφείς δηλώσεις του:

«Ο καιρός εκείνος πέρασε που ξέρατε»,

«ήρθανε βαριές αρρώστιες από τότε»,

«θυμούνται τα λόγια του πατέρα».

Ξεκινώντας από το τώρα, το οποίο είναι σαφώς προσδιορισμένο (1969), έχοντας υπόψη ότι τα παιδιά (εκείνα που έπαιζαν, γελούσαν κλπ) μεγάλωσαν, συμπεραίνουμε ότι πρόκειται για τα ίδια παιδιά και μάλιστα «όσα επιζήσαν» που θυμούνται τα λόγια του πατέρα και επομένως το παρελθόν, στο οποίο αναφέρεται ο Αναγνωστάκης, δεν ξεπερνά τη μια γενιά, δηλαδή τα 20-30 χρόνια.

Βρισκόμαστε στη δραματική δεκαετία 1940-1950, τη γεμάτη από γεγονότα που σημάδεψαν ανεξίτηλα την Ελλάδα: Πόλεμος, Κατοχή, Αντίσταση, Εμφύλιος. Τους χρονικούς προσδιορισμούς και τις μετατοπίσεις του ποιήματος (παρόν - παρελθόν - παρόν αλλά και μια υποδήλωση μέλλοντος, «ελπίζοντας πως κάποτε θα σταματήσει η αλυσίδα»), παρακολουθούν οι περιγραφές του χώρου και οι τοπικοί προσδιορισμοί. Για το τώρα η αναφορά είναι πολύ σαφής: Στην οδό Αιγύπτου υπάρχει τώρα «η Τράπεζα Συναλλαγών, τουριστικά γραφεία και πρακτορεία μεταναστεύσεως», στοιχεία που αναφέρονται δύο φορές μέσα στο ποίημα, στην αρχή και στο τέλος, με την ίδια ακριβώς σειρά.

Τι υπήρχε πριν εκεί δεν αναφέρεται.

Η αναφορά στα παιδιά, που ανάμεσα τους πολύ πιθανόν υπήρξε και ο Αναγνωστάκης, αφού περιγράφει έναν οικείο χώρο, αποτελεί χαρακτηριστικό στοιχείο της ποίησής του και είναι οι φίλοι οι οποίοι εμφανίζονται στο έργο του και που άλλοτε σημαίνουν τους ομοϊδεάτες και συναγωνιστές του, αυτούς που κοινοί αγώνες και προβλήματα τούς έδεσαν και τους ένωσαν, όταν μια ανάσα χώριζε τη ζωή από το θάνατο κι άλλοτε πάλι η ποίησή του γίνεται πλατύτερη και αγκαλιάζει όλους τους ανθρώπους.

Όμως η ύπαρξη πυκνής τροχαίας κίνησης δεν είναι ο μόνος λόγος που δεν παίζουν πια τα παιδιά. Τα παιδιά εκείνα μεγάλωσαν και δε γελούν πια (όπως τότε), δεν ψιθυρίζουν μυστικά, δεν εμπιστεύονται (όπως τότε). Ένα συναίσθημα μελαγχολίας και καχυποψίας χαρακτηρίζει τώρα τους ανθρώπους που κάποτε έπαιζαν ξέγνοιαστα και γελούσαν. Ο λόγος δεν είναι βέβαια μόνο η ωριμότητα της ηλικίας. Ποιητικές συνδηλώσεις του περιβάλλοντος των παιδιών του 1969 υπάρχουν στο ποίημα: «βαριές αρρώστιες», «πλημμύρες», «καταποντισμοί», «σεισμοί», «θωρακισμένοι στρατιώτες».

Μέσα σ' αυτό το πικρό «τώρα», μέσα σ' αυτό το παρόν, όπου χώρος και άνθρωποι όχι μόνο έχουν αλλάξει αλλά και η μεταξύ τους σχέση έχει διαφοροποιηθεί ως το σημείο της αλλοτρίωσης, η μελαγχολία των μεγάλων, των αλλοτινών παιδιών που ωρίμασαν, εντείνεται και από ένα επιπρόσθετο στοιχείο: Καθώς θυμούνται τα λόγια του πατέρα «εσύ θα γνωρίσεις καλύτερες μέρες», πράγμα που δεν έγινε, το στοιχείο της διάψευσης υπεισέρχεται στο ποίημα. Το «δεν έχει σημασία» προσδίνει και μια πικρή ειρωνεία γιατί ασφαλώς και έχει σημασία το να έρθουν οι καλύτερες μέρες. Η ειρωνεία μεγαλώνει ακόμα περισσότερο καθώς οι ίδιοι, που διαψεύστηκαν, θα εξακολουθούν να λένε τα ίδια στα δικά τους παιδιά εναποθέτοντας τις ελπίδες τους σε ένα μακρινό, απροσδιόριστο μέλλον.

Η διάψευση δεν αφορά μόνο το «τώρα», την παρούσα γενιά, τη γενιά του ποιητή. Πάει και προς τα πίσω. Για να λείει ο πατέρας «εσύ θα γνωρίσεις καλύτερες μέρες», σημαίνει πως ούτε ο πατέρας είχε γνωρίσει τις καλύτερες μέρες στις οποίες είχε ελπίσει. Αυτές οι «καλύτερες μέρες» είναι εδώ παραλλαγή του μύθου του Ησιόδου για την παρακμή της ανθρωπότητας. Στο μύθο η χρυσή εποχή είναι τοποθετημένη στο παρελθόν, ενώ στο ποίημα τοποθετείται στο μέλλον.

Η ειρωνεία στο ποίημα μεγαλώνει ακόμα περισσότερο καθώς οι ίδιοι, που διαψεύστηκαν, θα εξακολουθούν να λένε τα ίδια στα δικά τους παιδιά εναποθέτοντας τις ελπίδες τους σε ένα μακρινό, απροσδιόριστο μέλλον. Ο Αναγνωστάκης μιλά για το πολιτικό όραμα για το οποίο και αγωνίστηκε. Μιλά για το όραμα ενός κόσμου ειρηνικού, του κόσμου της κοινωνικής δικαιοσύνης, της παγκόσμιας αλληλεγγύης και συναδέλφωσης.

Στο ποίημα «Χάρης» 1944 από τη συλλογή *Εποχές*, διαβάζουμε:

*Ήμασταν όλοι μαζί και ξεδιπλώναμε
ακούραστα τις ώρες μας. Τραγουδούσαμε σιγά για τις μέρες που
θα 'ρχόντανε φορτωμένες πολύχρωμα οράματα*

Οι στίχοι

*Ελπίζοντας πάντοτε πως κάποτε θα σταματήσει η αλυσιδα.
Ίσως στα παιδιά των παιδιών τους ή στα παιδιά των παιδιών
των παιδιών τους,*

υποβάλλουν ένα διφορούμενο συναίσθημα. Από τη μια είναι η ελπίδα, όπως ρητά δηλώνεται, πως κάποτε θα σταματήσει το κακό, πως κάποτε θα έρθουν οι καλύτερες μέρες. Ταυτόχρονα όμως αφήνεται να υπεισέλθει η αμφιβολία για το αν αυτό θα γίνει κάποτε. Ο Αναγνωστάκης το μεταθέτει σ' ένα απροσδιόριστο μέλλον, αφού, όπως λείει αλλού, «κανένας πόλεμος δεν τέλειωσε ποτέ».

Ο ποιητής επανέρχεται στο παρόν, και πάλι στην οδό Αιγύπτου και επαναλαμβάνει τα κτήρια που φωτογραφίζουν την πολιτική και κοινωνική πραγματικότητα: Τράπεζα συναλλαγών, Τουριστικά Γραφεία, Πρακτορεία Μεταναστεύσεως. Το τώρα όμως, δίνεται με την επανάληψη σε διάφορα πρόσωπα των δύο ρημάτων «συναλλάσσονται» και «μεταναστεύω».

Η μητέρα Ευαγγελία, το γένος Κασιμάτη. Ήταν και αυτή, όπως και ο πατέρας, από το Ρέθυμνο.

Η φωτογραφία, στην Κρήτη, αρχές του 20ου αιώνα

Η Ελλάδα με τα ωραία νησιά (οι τόποι εξορίας των αντixουντικών), τα ωραία γραφεία (τα γραφεία της συναλλαγής και της μετανάστευσης, αλλά και τα γραφεία της στυγνής δικτατορίας), τις ωραίες εκκλησίες (η εκκλησία συνεργάστηκε με το χουντικό καθεστώς).

Αυτή λοιπόν είναι η Ελλάδα που «πληγώνει» τον ποιητή, καθώς δανείζεται το σεφερικό συλλογισμό. Με μια χαρακτηριστική φράση της δικτατορίας «Η Ελλάς των Ελλήνων» - κατά παράλειψη της λέξης «Χριστιανών» - ο Αναγνωστάκης συνοψίζει την πίκρα, την αγανάκτηση, τη διαμαρτυρία του, ενώ ταυτόχρονα καταγγέλλει ως πνευματικός άνθρωπος, το κατόντημα της Ελλάδας κάτω από το δικτατορικό καθεστώς. Η οδός Αιγύπτου απ' την οποία ξεκίνησε το ποίημά του έχει διευρυνθεί, είναι ολόκληρη η χώρα κάτω από τη βάνουση πολιτική της χούντας.

Στο ποίημα, το νόημα και η τεχνική συνδέονται στενά. Κυριαρχεί ο ρυθμός της καθημερινής κουβέντας, ελάχιστες είναι οι ασυνήθιστες λέξεις, απουσιάζουν οι παρομοιώσεις ή άλλα στοιχεία που κοσμούν την ποιητική γραφή. Ο στίχος είναι λιτός. Δεν υπάρχει μέτρο και ομοιοκαταληξία, παρά μόνο ένας εσωτερικός ρυθμός που δραματοποιεί ανάγλυφα την κατάσταση στην Ελλάδα του 1969 μ.Χ. Ο Αναγνωστάκης μιμείται το καβαφικό ύφος, ενυπάρχει στο ποίημα μια διάχυτη ειρωνεία, σαρκασμός, αγανάκτηση και οργή για την κατάσταση που επικρατεί. Ο λόγος του είναι σαφής, απλός, ειλικρινής και διατυπωμένος με παρρησία.

Σπύρος Αντωνέλλος, Ε.Μ.Ε. Φιλολογικών - Θεατρολογίας

ΕΡΓΟΓΡΑΦΙΑ

I. Ποίηση

- *Εποχές*, <Θεσσαλονίκη> 1945.
- *Εποχές 2*, [Σέρρες], 1948 - εκτός εμπορίου.
- *Εποχές 3*, <Θεσσαλονίκη> 1951 - εκτός εμπορίου.
- *Η Συνέχεια*, <Αθήνα> 1954 - εκτός εμπορίου.
- *Τα Ποιήματα (1941-1956)*: Εποχές - Εποχές 2 - Παρενθέσεις - Εποχές 3 - Η Συνέχεια - Η Συνέχεια 2, Αθήνα, 1956.
- *Η Συνέχεια 3*, Θεσσαλονίκη, 1962.
- *Τα Ποιήματα 1941-1971*: Εποχές - Εποχές 2 - Παρενθέσεις - Εποχές 3 - Η Συνέχεια - Η Συνέχεια 2 - Η Συνέχεια 3 - Ο στόχος, Θεσσαλονίκη 1971. Πολλές ανατυπώσεις.
- *Το περιθώριο '68-'69*, Πλειάς, Αθήνα, 1979. Αρκετές ανατυπώσεις.
- Μανούσος Φάσσης [= Μ. Αναγνωστάκης], *Παιδική Μούσα (Τραγούδια για την προσχολική και σχολική ηλικία)*, «Αμοργός», 1980.
- ΥΓ., [Αθήνα], <1983> - εκτός εμπορίου. Δεύτερη έκδοση Νεφέλη, Αθήνα 1992.

II. Δοκίμια - Μελέτες - Άρθρα - Πεζά

- *Υπέρ και κατά. Σημειώσεις Κριτικής*, Θεσσαλονίκη 1965.
- *Αντιδογματικά. Άρθρα και Σημειώματα 1946-1977*, Πλειάς, < Αθήνα 1978>. Δεύτερη έκδοση Στιγμή, Αθήνα 1985. Αρκετές ανατυπώσεις.
- *Τα Συμπληρωματικά · Σημειώσεις Κριτικής*, Στιγμή, Αθήνα 1985.
- *Ο ποιητής Μανούσος Φάσσης · Η Ζωή και το Έργο του. Μια πρώτη απόπειρα κριτικής προσέγγισης, Δοκιμακό σχεδίασμα*, Στιγμή, Αθήνα, 1987.
- *Η Χαμηλή Φωνή. Τα λυρικά μιας περασμένης εποχής στους παλιούς ρυθμούς · Μια προσωπική ανθολογία*, Νεφέλη, Αθήνα, 1990.

III. Μεταφράσεις

- F.G.Lorca, *Δύο Ωδές. Ωδή στον Salvador Dali. Ωδή στον Walt Whitman*, Απόδοση Κλείτος Κύρου - Μανόλης Αναγνωστάκης. Θεσσαλονίκη, 1948.

G. Apollinaire, περ. *Ξεκίνημα*, τχ. 6-7 (1 και 15 Ιουνίου 1944) 138-139.

G. Apollinaire, «Βούκινα κυνηγετικά», «Marizibill», περ. *Ποιητική Τέχνη*, τχ. 8 (1 Ιουνίου 1948), 175-176

J. Roudaut, «Ancolies pour Benjamin Peret», περ. *Κριτική*, τχ. 7-8 (Ιαν.-Απρ. 1960), 39-43.

[Ρ. Αλμπέρτι] «Η μπαλλάντα του φτερωτού ποδηλάτη» [: απόσπασμα], εφ. *Η Αυγή* (5 Ιουνίου 1977).

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αμπατζοπούλου Φραγκίσκη, «Γύρω από το ΥΓ. Μια μαρτυρία και μια απόπειρα ανάγνωσης», περ. *Φιλολόγος*, τχ. 121, 2005, σ. 355-368.
- Αργυρίου Αλέξανδρος, *Μανόλης Αναγνωστάκης. Νοούμενα και υπονοούμενα της ποίησής του*, Γαβριηλίδης, Αθήνα, 2004.
- Βαγενάς Νάσος, «Ξαναδιαβάζοντας τον Αναγνωστάκη», *Η ειρωνική γλώσσα*. Κριτικές μελέτες για τη νεοελληνική γραμματεία, σ.125-132, Στιγμή, Αθήνα, 1994.
- Βαγενάς Νάσος (επιμέλεια), *Για τον Αναγνωστάκη* Κριτικά κείμενα, Αιγαίον, Λευκωσία, 1996.
- Βαρίκας Βάσος, «Μια ποιητική συλλογή. Μ. Αναγνωστάκη: *Συνέχεια 3*», *Συγγραφείς και κείμενα Α΄ 1961-1965*, σ. 107-109, Ερμής, Αθήνα, 1975.
- Γαραντούδης Ευριπίδης, «Τα ποιήματα του Μανούσου Φάσση και η παιδική ασθένεια της έμμετρης ποίησης», περ. *Πόρφυρας*, τχ. 86, 1998, σ. 615-631.
- Δάλλας Γιάννης, *Μανόλης Αναγνωστάκης. Ποίηση και ιδεολογία*, Κέδρος, Αθήνα 2007.
- Θέμελης Γιώργος, «Μ. Αναγνωστάκης», *Η νεώτερη ποίησή μας*, σ. 269-280. Φέξης, Αθήνα, 1963.
- Ιλίνσκαγια Σόνια, *Η Μοίρα μιας Γενιάς. Συμβολή στη μελέτη της Μεταπολεμικής Ποίησης στην Ελλάδα*, Κέδρος, Αθήνα 1976.
- Κοκόλης Ξ. Α., *Δώδεκα ποιητές, Θεσσαλονίκη 1930 -1960*, Εγνατία, Θεσσαλονίκη 1979.
- Μαρωνίτης Δ. Ν., *Ποιητική και πολιτική ηθική. Πρώτη μεταπολεμική γενιά: Αλεξάνδρου - Αναγνωστάκης - Πατρίκιος*, Κέδρος, Αθήνα 1976.
- Μαρωνίτης Δ. Ν., «Ποίηση και ιστορία. Μ. Αναγνωστάκης: Θεσσαλονίκη, μέρες του 1969 μ.Χ.», περ. *Εντευκτήριο*, τχ. 6, 1989, σ. 5-14.
- Μέντη Δώρα, *Μεταπολεμική πολιτική ποίηση. Ιδεολογία και ποιητική*, Κέδρος, Αθήνα 1995.
- Μουλλάς Παναγιώτης, *Τρία κείμενα για τον Μανόλη Αναγνωστάκη*, Στιγμή, Αθήνα 1998.
- Μπακογιάννης Μιχάλης Γ., *Η «Κριτική» (1959-1961) του Μανόλη Αναγνωστάκη*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2004.
- Orsina Vincenzo, *Ο Στόχος και η Σιωπή. Εισαγωγή στην ποίηση του Μ. Αναγνωστάκη*, μτφρ.: Α. Καλογιάννη, Νεφέλη, Αθήνα 1995.
- Στεριάδης Βασίλης, «Ποιητική και πολιτική σύμπραξη» (Κριτική για *Τα ποιήματα (1941-1971)*), περ. *Διαβάζω*, τχ. 11, 1978, σ. 67-68.
- Τζούμα Άννα, *Ο χρόνος - Ο λόγος. Η ποιητική δοκιμασία του Μανόλη Αναγνωστάκη: μια οπτική*, Νεφέλη, Αθήνα 1982.
- Φάις Μισέλ, *Είμαι αριστερόχειρ ουσιαστικά. Μονόλογος του Μανόλη Αναγνωστάκη*, Πατάκης, Αθήνα 2011.
- «Σε Β΄ πρόσωπο: Μια συνομιλία του Μανόλη Αναγνωστάκη με τον Αντώνη Φωσιτέρη και τον Θανάση Νιάρχο», περ. *Η λέξη*, τχ. 11, 1982, σ. 54-59.
- «Μανόλης Αναγνωστάκης», περ. *Αντί*, τχ. 846, 1 Ιουλίου 2005.
- «Μανόλης Αναγνωστάκης. Ο ποιητής και ο πολίτης», εφ. *Ελευθεροτυπία. Βιβλιοθήκη*, 30 Νοεμβρίου 2001.
- «Μανόλης Αναγνωστάκης», περ. *Εντευκτήριο*, τχ. 71, Δεκέμβριος 2005.
- «Μανόλης Αναγνωστάκης», περ. *Θέματα λογοτεχνίας*, τχ. 30, Σεπ.-Δεκ. 2005, σ. 3-27.
- «Μανόλης Αναγνωστάκης (1925-2005). "Κι εγώ μέσα σε σένα και σ' όλους"», εφ. *Η Καθημερινή, Επτά ημέρες*, 4/12/2005.
- «Μανόλης Αναγνωστάκης (1925-2005)», εφ. *Μακεδονία*, 8/3/2015.
- «Μανόλης Αναγνωστάκης», *Παρασκήνιο*, Σκηνοθέτης: Λάκης Παπαστάθης, Παραγωγή ΕΡΤ 1983.

Δρόμοι παλιοί

*Δρόμοι παλιοί που αγάπησα και μίσσησα ατέλειωτα
κάτω απ' τους ίσκιους των σπιτιών να περπατώ
νύχτες των γυρισμών αναπότρεπτες κι η πόλη νεκρή
Την ασήμαντη παρουσία μου βρίσκω σε κάθε γωνιά
κάμε να σ' ανταμώσω κάποτε φάσμα χαμένο του τόπου μου κι εγώ
Ξεχασμένος κι ατίθασος να περπατώ
κρατώντας μία σπιθα τρεμόσβηστη στις υγρές μου παλάμες
Και προχωρούσα μέσα στη νύχτα χωρίς να γνωρίζω κανένα
κι ούτε κανέναν κι ούτε κανέναν με γνώριζε.*

Ευρωπαϊκό
Πανεπιστήμιο Κύπρου
LAUREATE INTERNATIONAL UNIVERSITIES

ΘΕΡΜΕΣ ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ ΣΤΟ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΥΠΡΟΥ
ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΥΓΕΝΗ ΠΑΡΑΧΩΡΗΣΗ ΤΟΥ ΑΜΦΙΘΕΑΤΡΟΥ